

SEDMA BANIJSKA BRIGADA

ODBRANA SLOBODNE TERITORIJE

K asno u noć 20. januara 1943. godine brigada je završila tešku, jednu od svakodnevnih borbi za odbranu slobodne teritorije Banije. Jedinice brigade nalazile su se na položajima od sela Mlinoge do Donje Bačuge, odakle su često, od kraja decembra prošle godine, upućivane prema selima Majuru, Bijelniku, Blinji i Moštanici da razbijaju formacije legionarske 369. »vražje« divizije koje su se već tada, prije otpočinjanja naslućivane IV ofanzive, prikupljale oko slobodne teritorije.

Snijeg je bio dubok, a večernji i jutarnji mrazevi toliki da su se zatvarači na puškama zamrzavali. Automatsko oružje bilo je gotovo neupotrebljivo. Tog dana je brigada uz velike napore i žrtve jedva uspjela da na ovim položajima zadrži mnogobrojne i snažne neprijateljske snage. Da bi izvukao jednog ranjenog druga, 3. bataljon je do kasno u noć izveo nekoliko protivnapada, pri kojima je na Mlinoškom groblju poginulo i ranjeno 5 drugova. U posljednjem pokušaju poginula je i Milanka Kljajić (narodni heroj), ali ranjeni drug nije mogao biti izvučen. Komandant 7. brigade, Nina Maraković, izdao je naređenja komandantima bataljona da svoje jedinice odlijepe od premoćnih neprijateljskih snaga i da se jave u štab brigade radi upoznavanja sa novim zadacima. Preko telefona i kurira stizali su izvještaji i obavještenja o rezultatima dnevnih borbi, o tome da se pojedini dijelovi odvajaju od neprijatelja koji svakog časa može produžiti nastupanje.

Prema naređenju štaba 7. divizije u toku iste noći, brigada je imala da se postavi u rejon sela Obljaja. Pokreti do novih položaja izvršeni su brzo. U toku marša čuli smo da je neprijatelj u toku dana bombardovao selo Žirovac i da je bilo

mного žrtava, da su svi ranjenici otpremljeni u Bosnu. Borci su prolazili kroz svoja sela koja su njihovi najbliži već bili napustili, pošto su prethodno sakrili ili odnijeli što se moglo ponijeti. Otpočela je ofanziva o kojoj se i ranije ponešto moglo čuti, ali da će napadač biti ovako mnogobrojan i opremljen — nije se pretpostavljalo.

Na maršu do s. Obijaja, po vatri na frontu moglo se zaključiti da neprijatelj jakim snagama nastupa od sela Bijelih Voda pa do Balinca. Slobodna teritorija Banije naglo se sužavala. Još je preostalo samo nekoliko položaja na kojima se moglo uspješno boriti. Već treći dan kod sela Balinca, jugozapadno od Gline, 1. bataljon Banijskog partizanskog odreda odoljevao je napadima 969. puka 369. divizije koja je nadirala na pravcu Glina — Vranograč. Desno ispred nas nalazila se 16. brigada koja je vodila naročito teške borbe. Kako smo kasnije obaviješteni, 8. brigada bila je iste noći, 20/21. januara, hitno prebačena na položaje kod sela Rujevca i Ljeskovca, pošto je neprijatelj otpočeo sa čišćenjem Šamarice, a od pravca Dvora na Uni njegove namjere nisu bile još ispoljene.

Po pristizanju u Obijaj 1. bataljon smjestio se u selo Hajtić, 3. u zaselak Lončari, a 2. sa štabom brigade¹ u zaselak Tavani. Štab divizije naredio je da brigada, ojačana 1. bataljonom Banijskog PO, napadne u noći 22/23. januara neprijateljske snage u Balincu i na Baltićevom brdu.

Spuštala se noć uoči napada, kada je plan bio završen. Po hladnom sjevercu i gustom snijegu 1. bataljon se približio Mrdenovićima i Vranješima, a 1. bataljon odreda Gornjem Balincu. Prepad je bio smišljen i silovit, ali borba se oduljila, tako da je štab brigade uveo i 3. bataljon. Neprijatelj se ipak održao, pa se brigada povukla na pređašnje položaje odakle je dva dana zadržavala nadiranje 969. puka u pravcu Vranograča. Tada je stiglo naređenje za odstupni marš preko Cazinske krajine. Zaprijetila je opasnost da snažna 7. SS divizija »Princ Eugen« prodre od Slunja ka Bihaću i dalje u Bosansku krajinu, u srce oslobođene teritorije.

U veoma teškoj i neizvjesnoj situaciji brigada je napustila Baniju. Usiljenim maršem u noći 24/25. januara prelazila je Cazinsku krajinu.

Kad je napuštala Baniju, brigada je imala 3 bataljona, četu za vezu, intendantski i sanitetski vod, sa oko 1.200 boraca.

¹ Štab brigade: komandant Nina Maraković, komesar Uroš Krunić, zamjenik komandanta Đuro Bakrač i zamjenik komesara Miloš Žica.

Među njima bio je i znatan broj drugarica. U brigadi se nalazilo dosta mlađih drugova koje su u njen sastav ušle u početku borbi sa 369. divizijom. Jedinice su imale solidno naoružanje, municiju i opremu koja je dobrim dijelom bila zaplijenjena u borbama sa 369. legionarskom divizijom. Međutim, intendant-ska i sanitetska služba, kako se to ubrzo pokazalo, jako su umanjivale pokretljivost i borbenu sposobnost brigade. Štabovi su posjedovali dosta iskustva, a brigadom, koja je od svog osnivanja nosila ime »Vasilija Gaćeše«, komandovao je vrlo popularni komandant Nina Maraković.²

KROZ CAZINSKU I BOSANSKU KRAJINU

Na dugom maršu u noći 24/25. januara, od Obljaja do sela Rakovice, kod Slunja, rastezala se kolona brigade unutar koje se gubila veza među bataljonima, jer je trebalo preći preko rijeke Glinice i drugih potoka koji su počeli bujati od otopljenog snijega. Poneki štabovi bataljona davali su i vrlo kratke zastanke jedinicama, da bi se premoreni borci bar malo odmorili.

Usput je po bataljonima prorađeno pismo štaba divizije u kome se govorilo da divizija napušta Baniju, da borcima predstoje dugi marševi i teške borbe, da se od svih traži pored borbenosti i takvo držanje koje je jedino dostojno pripadnika NOV.

Kosa iznad sela Lipovače, u blizini Rakovice, na koju smo izbili 27. januara oko podne, i prizori koje smo s nje posmatrali, ostali su mi u sjećanju.

Cestom Slunj — Bihać maršovala je nepregledna kolona neprijateljske vojske s isturenim jakim pobočnicama. To je bila 7. SS »Princ Eugen« divizija koja je nadirala od Karlovca u pravcu Bihaća. I sada prema boku te najjače divizije u ovoj ofanzivi, nastupala je 2. četa našeg 2. bataljona, sigurno i ne vidjevši ovu masu. Desno od čete njen je vod, inače ranije isturen i upućen u izviđanje, za tren oka »pokupio« oko 8 neprijateljskih vojnika (zaplijenio 1 puškomitraljez, 2 »šmajsera« i nekoliko karabina). Odjednom se pojavilo 4—5 neprijateljskih aviona koji otpočehše da mitraljiraju i bombarduju četvu razvijenu na brisanom prostoru. Polje je bilo gotovo ravno, ispres-

² Poginuo prilikom proboja na Zelengori, juna 1943; proglašen za narodnog heroja.

jecano po kojoj kraškom rupčagom, sa rijetkim ogoljelim grmljem, a bjelina snijega još jasnije je ocrtavala siluete. Slavko Borojević, komesar 2. bataljona, zabilježio je taj momenat ovako: »... nailaze 4 aviona, kruže iznad nje (2. čete — prim. UK). Lete nisko, misle, mitraljiraju, bacaju bombe, tule. Taj pakao trajao je cijeli sat. Nalazio sam se sa par kurira između druge i treće čete i pretrnuo sav da će cijela četa izginuti na toj čistini. Neki se prebacuju čim malo odmaknu ptičurine, vičemo im da paze, i strepim. Da li to može biti ili ne, ali mi nismo toga dana imali niti jednu žrtvu od aviona. Na položaju je bio 1 mrtav i 6 ranjenih«.³

U noći 27. januara, na kosi iznad sela Lipovače, sa brigadom razvijenom za odbranu, prateći dalji pokret neprijateljske kolone, čekali smo naređenje štaba divizije. Kolona 7. SS divizije nije dala toga popodneva da joj se približimo. Vrlo osjetljivo je reagirala, tukla naše položaje artiljerijom i avijacijom.

To je uglavnom bilo sve što je 7. brigada toga dana učinila. Inače, štab divizije je vrlo brzo, tek što smo se odlijepili od neprijatelja na Baniji, prikupio tri brigade i razmjestio ih na prostoru sela Tržačka Raštela, Lipovača i Izačići.

Pošto su Nijemci bili brži, prema naređenju štaba divizije trebalo je da se istim putem vratimo nazad; prijetila je opasnost da neprijatelj poruši most preko Korane kod Tržačke Raštela i da nam onemogućući da preko sela Vrste i Gate stignemo još u toku noći što bliže selu Pokoju, kako bismo se skelom prebacili na drugu stranu Une. Naređenje smo brzo shvatili i vidjeli o čemu se radi. U Bihać, dakle, nije se više moglo preko mosta na Uni, onako kako se zamišljalo po planu odbrane grada. Neprijatelj je već krenuo i u Bihać je mogao stići još u toku iste noći. Kad smo brigadu svili u kolonu, vidjeli smo da nam nedostaje intendantura; tek tada smo ustanovili da su intendantski vod i ostala pozadina brigade, oko podne istoga dana, krenuli putem Rakovica — Bihać i to samo nekoliko minuta prije pojave neprijateljske kolone. Međutim, sve se dobro završilo: brigada je na vrijeme stigla blizu sela Pokoja, jedan bataljon poslali smo u Bihać radi osiguranja jedinice koja je rušila most, a komora se nekako snašla — prešla je Unu kod Martin-Broda i brigadi se priključila tek kod Ripačkog klanca.

Čitav dan 28. januara protekao je u pripremama za prebacivanje jedinica na desnu stranu Une, na Grmeč. U rejonu

³ Iz neobjavljenog dnevnika Slavka Borojevića.

prebacivanja odjednom se našlo mnoštvo naroda. Stalno smo očekivali nailazak neprijateljeve avijacije. Miješanje naroda i boraca u rejonu prebacivanja nemoguće je bilo spriječiti, pošto su se od početka ofanzive baš ovdje prvi put sreli. Narod je želio da od svoje vojske sazna u kom pravcu da kreće dalje, da mu brigada i divizija pomognu prijeći Unu, jer su ljudi i žene bili opterećeni prtljagom koji su vukli zbog nejake djece. No, i ovaj dan je prošao. Noću 28/29. januara prebacili smo se preko Une.

Od sela Pokoja do sela Pritoke (na cesti Bihać — Ripač) kretali smo se širokom cestom. Desno smo posmatrali Bihać, iznad kojeg se vio dim, a lijevo smo gledali Grmeč. Doduše, o Grmeču smo mnogo čuli — o njegovom narodu, borbama. Na njemu ćemo se i mi sada boriti, ali to je ipak za nas nepoznat i nov teren. To nas je najviše zabrinjavalo.

U Pritoci smo proveli čitav dan 29. januara. Selo je bilo pusto. Nije bilo nikog u njemu, pa čak ni krajiških partizana. Sve je nekud otišlo, a bio nam je potreban neko ko poznaje ove krajeve. Jedinice su se snalazile i pripremale hranu od onog što se našlo u selu. I neprijatelj je toga dana bio miran. On je jučer popodne krajnje metodično ulazio u Bihać, a za dalje nastupanje se, izgleda, ozbiljno pripremao.

U toku 30/31. januara brigada je provela čitavo vrijeme u zauzimanju položaja u rejonu sela Ripač. Prvo je trebalo da posjedne i organizuje položaje na frontu od sela Gorijevca do sela Račića, dok bi 8. brigada zaposjela selo Hrgar. Međutim, 8. brigada je morala iz Hrgara hitno da krene u Bosanski Petrovac, pošto je neprijatelj ugrožavao ovaj bosanski gradić prodorom od Ključa. Tako je naša brigada tek u toku 31. januara konačno zaposjela položaje i to za neposrednu odbranu Ripačkog klanca. S desne strane branila se 16. brigada, a s lijeve, uz rijeku Unu, nalazio se bataljon Bihačkog područja.⁴

Drugi bataljon 7. brigade razmješten je u Velebitu, zaseoku Hrgara, 3. bataljon u Hrgaru, a 1. se nalazio u Gorijevcima.

Na Ripač smo se popeli uz serpentine koje su bile sistematски porušene. Tada smo mislili da će to biti snažna prepreka za neprijateljsku motorizaciju. Ali, kako smo se prevarili!

Iz ovih mjesta narod još nije bio izbjegao. Stanovništvo sela u kojima su bile raspoređene jedinice 7. brigade svojim

⁴ Ova jedinica, nazvana Bihački bataljon, formirana je pri povlačenju ispred neprijatelja u Cazinskoj krajini od boraca koji su pri komandama mjesta izvršavali razne zadatke.

susretljivošću i samopouzdanjem ulijevalo je i našim borcima sigurnost i povjerenje u sopstvene snage. Ustupili su nam svoje bajte za odmor, a preko odbora jedinice su snabdjevali hranom.

Predveče 31. januara neprijatelj je krenuo iz Bihaća. Druga četa pratila je njegov pokret sa k. 754.

1. februara 2. bataljon napao je neprijatelja u selu Tihotini, pošto se 2. četa povukla sa k. 754. Napad je bio organizovan i podržan bacačkom vatrom. Međutim, 1. bataljon 16. brigade koji je trebalo da sadejstvuje, nije ispoljio aktivnost u ovoj borbi. U 3. četi 2. bataljona došlo je do teških gubitaka, pošto se u Tihotini sudarila s jakim snagama u kojima je bilo Nijemaca, legionara i četnika. Između ostalih poginuli su komandir čete Marić, vodnik Klaić i desetar Očigrija. Smrt ovih drugova izazvala je tešku potištenost u cijelom bataljonu, jer u njemu i nije bilo boljih boraca i starješina od njih.

2. februara neprijatelj je usmjerio težište napada na Ripački klanac. Napad je bio vrlo snažan. Prvi bataljon nije se mogao dugo održati, jer je neprijatelj na njegovom lijevom krilu potisnuo Bihaćki bataljon. U stvari, velikim obuhvatnim napadom svoje desne kolone neprijatelj je ugrozio čitavu brigadu i sve jedinice štaba divizije, tako da su štabovi brigade i divizije u toku noći 2/3. februara po dubokom snijegu i mrkloj noći jedva uspjeli da se sa svojim jedinicama izvuku iz Grmeča. Nijemci su bili presjekli položaje koje je držala brigada između Hrgara i Gorijevca. Dio snaga bio je odbačen u Grmeč, a dio na put koji je vodio u pravcu Bosanskog Petrovca. Na Ripačkom klanecu herojski je poginuo i Zivko Bronzić (narodni heroj), komandant 1. bataljona.

3. i 4. februara 3. bataljon je branio položaje na brdu Lisini, 2. je držao položaje u rejonu sela Lipe (dijelom snaga s lijeve, a dijelom s desne strane ceste), a 1. se nalazio između 2. i 3. bataljona. Treći bataljon je branio najznačajniji položaj na putu Bihać — Petrovac. Ova jedinica vodila je borbu sa Nijemcima cio dan 4. februara u toku kojeg su obje strane izvršile po nekoliko protivnapada. U jednom takvom protivnapadu Nijemci su zaplijenili naš minobacač ali su ga istog momenta naši preoteli. Da bi se 3. bataljon održao na svojim položajima bila mu je upućena i 1. četa 1. bataljona. Pošto je neprijatelj bio mnogo brojniji, uspio je da zaobiđe desno krilo bataljona, a cestom je uputio tenkove, tako da se pojavio u pozadini, za leđima brigade. Treći bataljon, sa pridatom četom, našao se u opasnosti da bude opkoljen i odsječen od ostalih jedinica bri-

gade, pa je komanda donijela odluku da se probije sa manjim dijelovima, tako da su se tek 5. februara prikupili svi dijelovi ovih jedinica. Bili su teški časovi za sve štabove dok se nije prikupilo njihovo ljudstvo. Dva voda iz dvije čete 3. bataljona odbačena su, u toku probijanja, u pravcu Banije.

5. februara na položajima oko sela Lipe i brda Lisine smijenila nas je 8. brigada.

Tako su se, nakon 4 dana upornih borbi, završila naša odbrambena dejstva na pravcu Bihać — Bosanski Petrovac. Na dubini od 25 km brigada je bila dvaput opkoljavana. Prvog dana je svu težinu sudara s neprijateljem podnio 2. bataljon, drugog dana 1-vi, a 3. i 4. februara 3. bataljon i 1. četa 1. bataljona, koji su se jedva probili i izašli na pravac Bosanski Petrovac kuda je trebalo da odstupa brigada.

Pripadnici 7. SS divizije, u uporedbi sa onima iz 369. divizije, bili su mnogo drskiji, nastupali su odlučnije. Prema stanovništvu su postupali vrlo surovo. U selu Tihotini, čim je 2. bataljon otpočeo s napadom, objesili su jednog seljaka. Teško je bilo tada saznati stvarne gubitke koje smo nanijeli 7. SS diviziji, ali ih je bilo više na neprijateljskoj strani no kod nas. Sa tom jedinicom naša se divizija više nije sukobljavala ni u IV ni u V ofanzivi.

Kad je brigada prešla na teritoriju Bosanske krajine pojavile su se razne teškoće. Nismo poznavali teren i to nam se svetilo, to što nismo bili pripremljeni za snabdjevanje imalo je loše posljedice. Tada smo se vrlo jasno sjećali pojedinih sastanaka u štabu divizije, održavanih u vrijeme formiranja divizije, na kojima je bilo govora o potrebi pripremanja brigada za brži prelazak sa kolskog transporta na brdski. Da, ali to tada nismo shvatili ozbiljno. A sada — nema ni provizornih rješenja jer nema ni konja, a i vrijeme prosto leti i u punoj mjeri nas angažuje na novim problemima.

5. februara brigada se svila u kolonu i odmaršovala pod zaštitom 8. brigade u pravcu Oštrelja.

7. februara 2. bataljon zauzeo je položaj iznad sela Kolunića, dok je 3. bio negdje na planini Osječnici. Prvi je bio u rezervi, na vrhu Oštrelja. Stab brigade smjestio se u vagone u kojima se nešto ranije nalazio Vrhovni štab.

Od 6. do 14. februara jedinice brigade ostale su u pomenutom rasporedu. U tom periodu stiglo je i naređenje da uputimo 1. bataljon u Bosansko Grahovo, gdje bi osiguravao neke

položaje dok se formira 10. krajiška brigada. Bataljon se odatle više nije vraćao na Oštrelj, već je produžio u pravcu Glamoča, gdje je ušao u sastav brigade.

Negdje 10. februara, na Oštrelju smo saznali za naš dalji pravac kretanja — jugoistok.

Zadržavanje brigade u ovakvom rasporedu i zbog ovih, naizgled nebitnih zadataka punih osam dana, predstavljalo je onu tešku opasnost koja može da zadesi partizansku jedinicu. Naime, moralo se »čučati« na određenim položajima koji i nisu bili od naročitog interesa za neprijatelja, ali ih nije ni zanemarivao: zapravo, vatrom i pokretom manjih jedinica stalno nas je uznemirivao i prisiljavao jedinice da svakog dana budu u pokretu na ogromnom prostoru. Pored toga nije bilo hrane, smještaj je bio slab, odjeća i obuća stalno mokre, a noći vrlo hladne. U brigadi je popuštala volja za borbom. Ovakvo stanje još su pojačali mučni prizori kod izbjeglica sa Banije koje su se neprekidno povlačile. Kolona im je opet zastala, sada pred Oštreljom kao velikom prirodnom preprekom — kao i ranije pred Unom. S jednog kamenjara nad Kolunićem, komesar Borojević posmatrao je cestu kojom je išao narod u pravcu Drvara i bilježio u svoj dnevnik: »... kolona žena i dece natovarenih bremenom prnja i možda nešto za jelo kreće napred. Leno se vuku umorne noge, a po glavi bruji — kuda, dokle ćemo?«

Da bi ovakvo stanje što manje utjecalo na borce, štab brigade je razdijelio svim jedinicama proglas u kojem je dat osvrt na dosadašnji tok ofanzive, planove i ciljeve neprijatelja koji nisu ostvareni. U njemu se kaže da je neprijatelj zaustavljen kod Ključa, da se vrlo uspješno vode borbe u Lici i da se proleterske jedinice nalaze u ofanzivi. Odaje se priznanje jedinicama koje su snažno tukle neprijatelja i si.; podvlači se da su fašisti nemilosrdni prema narodu Krajine i njegovoj imovini, kao što su bili surovi i prema narodu na Baniji, da Banija s Krajinom čini cjelovitu slobodnu teritoriju, te da borci i starješine treba da prikupe sve svoje snage i da sa narodom podnesu teškoće. »... Od nas traže zaštitu svojih nevinih života gladna i bosa djeca ... zar se može dopustiti da našu zdravu vojsku razjeda duh nevjerice i sumnje, koju unose kojekakvi elementič⁵«.

U časovima kada je jedinica lišena svega onoga što joj je bilo najpotrebnije: hrane, odjeće, sopstvenih vojnih uspjeha, izvor za što snažnije moralno-političko jedinstvo i držanje tra-

⁵ Iz proglasa štaba 7. brigade, VII, reg. br. 12/2, k. 815.

žio se i nalazio u saradnji s narodom i uspješnim bitkama drugih naših jedinica.

Kakav je duh vladao tih dana u našem štabu može se vidjeti iz dokumenta koji je na položaju napisao komandant brigade Nina Maraković i poslao komandi Bihačkog bataljona⁶.

9. II 43. u 15 h

STABU BIHACSKOG PODRUČNOG BATALJONA

Po primitku vašeg pisma obratili smo se štabu VII divizije i prenosimo vam njihovo naređenje kao i jednog člana VŠ: »Stavljate se i dalje pod komandu VII divizije, time da izvršavate zadatke koje vam ta divizija daje.

Za dalje zadatke obratite se NŠ VII divizije, koji je u s. Rastoki. Od njega ćete tokom dana dobiti pismene zadatke, a i sami ga potražite u s. Rastoka«.

Inače neprijatelj je u Petrovcu. Prodire prema Ključu, ali ga naši tuku kod s. Bravskog. Na ruskom frontu Crvena armija osvojila Kursk. Ulične borbe se vode u Rostovu, a jedna ruska kolona ide u pravcu Taganroga.

Dakle sjajno!

S. F. — S. N!

Drugarski pozdrav

Komandant

Marković Nina

Iz zvaničnog dijela dokumenta vidi se da je Bihački bataljon još bio pod komandom 7. divizije, iako je s njom izgubio vezu još 2. februara, pri prodoru Nijemaca kod Ripačkog klanca i tek sada došao u vezu sa našom brigadom. Zanimljivo je i kako komandant Nina u ovako teškim prilikama shvata značaj informacija: vrlo kratko obavještava o stanju na frontu koji posmatra, a posebnu pažnju pridaje situaciji na istočnom frontu, za koju je saznao preko radija. Uspjesi Crvene armije na istočnom bojištu, gdje su ležale naše najveće nade, bili su tih dana za nas veliko ohrabrenje.

⁶ Original dokumenta poseduje Milić Stojić koji se tada nalazio u komandi Bihačkog područnog bataljona.

Dok smo dio Bosanske krajine, do Oštrelja, prevalili pod iscrpljujućim odbrambenim borbama, sada smo se kretali po teritoriji koja je gotovo dvije godine potpuno slobodna. Doduše, nismo vidjeli krajiške partizanske brigade, nismo s njima ni djelovali pri odbrani Grmeča iako smo to veoma željeli. Sada nam se pružila prilika da vidimo veliku, ali i siromašnu slobodnu teritoriju krajiških brigada u kojoj je narod sve izdržao i neustrašivo se borio. Upoređivali smo dubinu slobodne teritorije na Baniji sa ovom pozadinom krajiških jedinica i razmišljali o mogućnostima koje ona pruža. Bili smo svjesni da će i ovaj teritorij tokom ove ofanzive biti uzdrman. Neki strah od ofanzive nije se mogao primijetiti kod ovog naroda, naročito njegove omladine. Na maršu se brigada mimoišla s kolonom djevojaka koje su nosile ranjenike prema Prozoru. Pjesme koje su pjevale omladinke i ranjenici orile su se i snažno odzvonjavale, dok su nam trnci prožimali tijelo. Među borcima brigade, kao na neki otpozdrav, otpočinjale su iste pjesme iz svega grla. Susret s narodom u selu Mokronogama koji nas je dobro nahranio i ogrijao u svojim toplim domovima, urezao nam se trajno u sjećanje.

Na ovom maršu, među borcima i starješinama otpočeli su razgovori, nagađanja i prepričavanja o tome kuda ćemo. To je i inače bila česta pojava u partizanskim jedinicama. Sada, na maršu prema Prozoru, jedni su nagađali da idemo u dolinu Neretve i da ćemo se tu odmoriti i nahraniti, drugi — da ćemo se na Baniju vratiti preko Beograda itd.

Još do Glamoča sretali smo se s banijskim narodom koji već nije mogao dalje, ali je želio da još ide. Po naređenju štaba divizije, u brigadi smo razmatrali koga bi bilo najkorisnije od naših starješina vratiti na Baniju, čuli smo da se u Glamoču već prikupljaju partijski rukovodioci kotareva i općina koji su s narodom izbjegli u Bosnu, da omladince odvajaju i šalju u brigade, a ostali narod po grupama vraćaju na Baniju. Bilo je vrlo osjetljivo pitanje koga da predložimo štabu divizije. Iz brigade se nikome nije išlo. Složili smo se da predložimo zamjenika komandanta brigade, Đuru Bakrača, kao jednog od onih koji će u pogledu formiranja novih jedinica na Baniji znati da iskoristi svoje iskustvo. Vidjeli smo da mu se ne ide, ali on nije želio da se o tome s njim raspravlja.

Na ovom maršu izbjegavali smo sela za koja smo čuli da imaju tifusnih bolesnika. Pribojavali smo se pjegeavog tifusa. Čuli smo da se proleterske jedinice služe nekim buradima za raskuživanje i uništavanje gamadi u odjeći, no mi do njih nikako nismo mogli doći.

Kada smo se donekle pripremili i pozdravili s drugovima koji se vraćaju na Baniju, rano izjutra 18. februara krenuli smo između planina Cincara i Vitoroga, preko Hrbaljine, u pravcu Kupreškog polja. To je bio najnaporniji dio puta kojim je brigada prolazila. Saznali smo da je ovim pravcem pošla i 8. brigada, po mečavi, ali se morala vratiti i da je tek drugi dan uspjela. Koristili smo se njenim iskustvima. Pronašli smo dobre vodiče. Poslije tri i po sata kretanja po velikom nevremenu brigada je savladala i ovu teškoću.

19. februara približavali smo se svom marševskom cilju. Na putu ispred sela Jaklića susreli smo ranjenike koji su vrlo hitno prebacivani u pravcu Prozora. Obaviješteni smo da proleterske jedinice vode vrlo teške, ali i veoma uspješne borbe da bi ranjenicima otvorile put preko Neretve u Hercegovinu i dalje. Neprijatelj je pratio pokrete jedinica i planove Vrhovnog štaba. Ranjenici i proleterske jedinice bili su mamac na koji je neprijatelj poletio na kraju IV ofanzive. Računao je da mu se pruža šansa na Neretvi, kad je već propala u Bosanskoj krajini.

BITKA ZA RANJENIKE

Od s. Jaklića, po ispresijecanim jugoistočnim padinama planine Raduše, 7. brigada se 21. februara spustila u Pidriš. Prošla su, znači, 33 dana provedena na maršu i u teškim borbama, prešlo se 400 km u beskrajnim noćnim marševima po bespuću da bi brigada stigla na svoj marševski cilj.

Toga dana, 21. februara, kako se kasnije utvrdilo, otpočela je bitka za ranjenike, ali negdje daleko, u pravcu Bugojna. Iz Pidriša se čulo potmulo gruvanje topova. To je 8. brigada vodila borbe. Kako smo bili obaviješteni, ona se nalazila sjeverozapadno od Pidriša, na položajima preko Oglavka (na liniji selo Tihomišlje — selo Planinica), duboko i daleko prema Bugojnu.

Sedma brigada stigla je u Pidriš strašno zamorena. Vjerovatno zbog ovakvog stanja, kod starijina i boraca kao da se formiralo mišljenje da se nalazimo u rezervi 7. divizije. Zato

smo se svi založili da se što prije sredimo i pripremimo za nove zadatke. Prikupili smo sve postolare i krojače da opravimo obuću i odjeću, a sanitetski vod pripremio je suhu komoru za raskužavanje odjeće. Pored slabe ishrane to su bile još dvije velike teškoće koje su jedinicu pritiskivale.

Međutim, u sumrak 23. februara štab brigade je saznao za svu ozbiljnost događaja na svom dijelu fronta. Osma brigada bila je snažno potisnuta. Neprijateljske snage su se pojavile i u neposrednoj blizini jedinica 7. brigade, koje još do tada nisu dobile jasne zadatke, osim da se u pravcu Gornjeg Vakufa povežu sa 8. brigadom. I dok je štab brigade, sa borcima 3. bataljona, protjerivao prodrle neprijateljske dijelove, pojavili su se među nama komandant divizije Pavle Jakšić i iz Vrhovnog štaba Pavle Ilić. Poslije odbacivanja ovih dijelova (u stvari grupa ustaša koji su, po ulasku neprijatelja u G. Vakuf, kao mještani bili upućeni da izvide sela Mračaj i Mačkovac gdje smo se nalazili), komandant divizije izdao je naređenje da u toku predstojeće noći 7. brigada zajedno sa 8. izvrši protivnapad i da se neprijatelj izbací iz Gornjeg Vakufa. Te noći je i naša brigada otpočela borbu za ranjenike.

Prema planu štaba divizije trebalo je da 8. brigada, u sadejstvu sa 7. brigadom, u toku noći 23/24. februara povрати položaje koje je izgubila u toku dana, ponovo ih zaposjedne i sa njih da dejstvuje u neprijateljevoj pozadini.

Štab 7. brigade uputio je 1. bataljon u pravcu sela Voljica da sadejstvuje jedinicama 8. brigade, 2. da uništi ili protjera neprijatelja iz sela Paloča, a 3. da napadne neprijateljske položaje južno od G. Vakufa. U ovom zajedničkom protivnapadu 8. brigada je povratila i zaposjela položaje na Oglavku i dalje u pravcu Bugojna. Uslijed veoma mračne noći i vrlo slabog poznavanja terena, 1. bataljon je izgubio cijelu noć dok je ustanovio da u Voljicama nema neprijatelja, a i 1. četa 2. bataljona izgubila je vrijeme jer u Paloču nije naišla na neprijatelja koji se vjerovatno ispred nje na vrijeme povukao u G. Vakuf. Jedino je 3. bataljon na svom pravcu napada naišao na snažni otpor neprijatelja. Sasvim slučajno su 2. i 3. četa 2. bataljona izgubile u noći orijentaciju i umjesto da idu na Paloč gdje su upućene, otišle su u pravcu položaja koji je napadao 3. bataljon. Na grebene više Gornjeg Vakufa jurišali su te noći borci pomenute dvije čete i 3. bataljona. Protivnapadi su se ponavljali s obje strane. Zaplijenjen je jedan teški mitraljez i nekoliko pušaka, ali se neprijatelj nije dao zbaciti sa ovih ja-

kih položaja. Snažnom minobacačkom vatrom neprekidno je tu kao naše jedinice i u jednoj kući sela Mračaj poginulo je 6, a ranjeno 20 boraca 2. bataljona.⁷

Bataljoni brigade su se još iste noći vratili u rejone koji su im bili dodijeljeni za odbranu, a u zoru 24. februara neprijatelj je otpočeo snažan napad koji je bez zastoja trajao cio dan. Najprije se na naše položaje sručila snažna artiljerijska i minobacačka vatra, a zatim je uslijedilo snažno dejstvo avijacije. Na liniji ispred Mračaja, u rasporedu od ceste i rijeke Vrbasa ulijevo nalazili su se 3. 2. i 1. bataljon koji su mirno sačekali napad. Neprijateljska pešadija, podržana snažnom vatrom, odvažno je nasrtala tokom 24. februara, ali je nekoliko puta odbaćena. U jednom protivnapadu, nakon što je neprijatelj ušao u Mračaj, teško je ranjen Branko Mihajlović, zamjenik komesara čete u 3. bataljonu. Prilikom protjerivanja neprijatelja iz Mračaja nanijeli smo mu osjetne gubitke u mrtvima i ranjenima. Zaplijenjeno je 5 pušaka.

U toku 25. i 26. februara, na položajima susjednih jedinica nije bilo jačih sudara. Pod zaštitom grupe »Fogk«, na položaje za odlučni napad na Prozor pristizala je neprijateljska 717. divizija. Desno od nas 1. dalmatinska brigada smijenila je 3. krajišku, koja je otišla u nove rejone razmeštaja. Međutim, i u ta dva dana jedinice 7. brigade vodile su neprekidnu borbu s neprijateljem koji je bio naročito aktivan po danu, a na naše noćne protivakcije reagovao je snažnom vatrom iz teškog naoružanja. Zaštita ljudstva od neprijateljske vatre stavljala je štabove bataljona pred vrlo teške probleme. Teren koji smo branili bio je kamenit i pogodan za osmatranje. Nije nam mnogo pomoglo ni što smo uklanjali usamljeno drveće sa položaja koje je neprijatelju služilo za orijentire pri gađanju.

27. februara, poslije opsežnih kombinovanih vatrenih priprema u pravcu Prozora, 717. divizija pokrenula je svoj cijeli borbeni poredak. Desno i lijevo od naših položaja na planini Raduši, a naročito na padinama Vraniće koju smo mogli osmatrati sve do sela Vrbe (k. 1370), počele su se jasno obilježavati linije na kojima su se odvijali žestoki sudari. Zemljište koje je branila 7. brigada, kao i uopće na čitavom frontu pred Prozorom, bilo je pogodnije za odbranu nego za napad, ali za tehnički jakog neprijatelja koji nas je ugrožavao, napad u pravcu Pidriša uspio bi mnogo brže da nisu jaki dominirajući položaji naših

⁷ Iz dnevnika S. Borojevića.

susjeda desno i lijevo stalno prijetili onim neprijateljskim snagama koje bi krenule kraćim pravcem za Prozor. Zato je neprijatelj s posebnom pažnjom usklađivao tempo napada na pravcu Gornji Vakuf — Pidriš (koji je branila 7. brigada) s tempom nastupanja svojih jedinica desno prema vrhu Kobili i lijevo u pravcu Crnog vrha.

S jedne strane sasvim pouzdana sigurnost u susjedne jedinice, a sa druge, opasnost da se brigada nađe na sve užem i otkrivenom, jako nepogodnom prostoru za manevar, zahtijevali su da se vrlo često izvode protivnapadi, noću s većim jedinicama, a po danu s manjim.

28. februara, kada je neprijatelj s tenkovima izbio pred serpentine u visini sela Mačkovca i kada se od naših protivtenkovskih pušaka nije moglo ništa više očekivati jer su ispucale i poslednjih 7 protivtenkovskih metaka (teškim tenkovima ta zrna ionako nisu ništa mogla), neprijatelj je na pravcu Pidriša, sigurno zbog velikog neuspjeha na pravcu Oglavka, nametnuo 7. brigadi tešku borbu. Brigada je bila prisiljena da po danu izvrši protivnapad, pri čemu se i pokretom izložila dejstvu neprijateljske avijacije i artiljerije. Poslije podne 28. februara bio je jedan od najkritičnijih trenutaka u kome se jedinica našla u toku bitke za ranjenike. Izginulo je i ranjeno 40—50 boraca i starješina, naročito u 3. bataljonu. Pored ostalih, kada su u protivnapadu poginuli mladi komesari četa: Boško Babić i Boško Pojić. Bili su poletni, bistri i vrlo omiljeni u svojim jedinicama. Borci na puškomitraljezima i teškim mitraljezima ispoljili su veliku hrabrost, kao i za sve vreme borbi kod Pidriša. Oni su dejstvovali i pod udarom neprijateljske artiljerije i minobacačkih granata koje su u gomilama padale oko njih.

U toku noći 28. februara brigada je bila prisiljena da suzi svoj odbrambeni prostor. Prednji kraj odbrane protezao se linijom k. 952 — k. 935. Drugi bataljon je zauzeo položaj ispred i sam greben više sela Mačkovca, kao drugi ešelon ili opšta rezerva. Greben više Mačkovca predstavljao je još jedini značajniji oslonac sa kojeg se moglo odolijevati neprijateljskim napadima. Ovaj kamenjar prirodno se nadovezivao na padine Male kobile, a bio je pogodan i za bočno dejstvo, ukoliko bi neprijatelj prodirao cestom ka Proзору. Sem toga, predstavljao je i solidan položaj koji je pružao relativno dobru zaštitu od artiljerije i avijacije. Nepun kilometar iza njega nalazio se kameni vijenac širok jedva 5—6 i visok 2—3 metra, iza kojeg su ozebli borci, u kratkim zatišjima, nalazili okrepljenje: danju grijući

se na suncu, a noću pored vatri čiji su odsjaj zaklanjale stijene grebena od neprijateljevog osmatranja. No, na ovom položaju bataljon je doživio i veoma kritične trenutke i podnio velike žrtve.

Da bi se dokopao ranjenika u Prozorskoj kotlini neprijatelj je morao da razvije bitku na velikom prostoru, da privuče jake snage. Međutim, za 7. brigadu se prostor od svega 9 km² koji je branila u početku ubrzano smanjivao, sve se više pritješnjivao uz strme padine Raduše i Vraniće. Bio je to prostor pod samim Makljenom, bez ikakve mogućnosti za manevar, ali se na njemu moralo ostati.

Tada je trebalo samo malo podstreka, pa bi se kod boraca volja i odlučnost udvostručavali. Ukoliko bi za doručak ili ručak iz Prozora bio dopremljen koji komad vojničkog dvopeka i konzerve, borci su se na položajima prkosnije odupirali neprijatelju, izazivali svojom hrabrošću i stojički odolijevali moćnoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri. Ipak, da budem otvoren, za nas iz štaba bilo je gotovo uvijek veoma teško, nekad upravo i nepodnošljivo, da za noćne protivnapade pripremamo i upućujemo na neuporedivo jačeg, odmornijeg i opremljenijeg neprijatelja četu ili bataljon u čijem je sastavu bilo mnogo boraca kojima je tekla sukrvica ispod nokata od teških promrzlina. Imali smo i »četu bosoletećih«, grupu boraca iz raznih jedinica koje smo u nedostatku obuče držali u kućama blizu položaja, a u kritičnim momentima i oni su upotrebljavani.

U toku 1. i 2. marta, na preostalom prostoru od 4 km² odvijali su se za brigadu krajnje iznuravajući napadi i protivnapadi. Starešinski kadar je bio prorijeden, a najhrabriji mitaljesci, čineći čuda od junaštva, ginuli su u bici koja je poput prave pozicione odbrane bila narušavana jedino tonama vrućeg željeza. Naša artiljerija, pod komandom Vrhovnog štaba, već je od 26. februara⁸ podizala moral pješadije dejstvujući po neprijateljskim položajima.

Pošto se bitka sve više približavala svome raspletu, više ničim nije bilo moguće pokolebati odlučnost gotovo prepolovljenih jedinica, da tu, ako treba, zauvijek ostanu. Moral je bio nevjerovatan i pored toga što je 2. bataljon imao nekoliko ranjenih od bočne neprijateljske vatre sa položaja preko Vrbasa, koje su bataljoni 1. dalmatinske brigade napustili, odbačeni u pravcu Crnog vrha, iako je neprijatelj kod našeg lijevog suseda,

⁸ Jedna haubička baterija VŠ dejstvovala je već od 22. februara sa položaja Makljen. Zbornik VII, tom II, knj. 8, dok. br. 72 (prim, red.)

duboko iza naših leđa, preko Vilića gumna ugrožavao i sam Prozor. Događaj koji u svome dnevniku opisuje Slavko Borjević bio je samo jedan od mnogih: »Našeg dobrog mitraljesca Simića raznosi na kamenjaru granata na paramparčad. Jezovita slika. Trup pada na jednu, a noge lete po zraku i padaju na drugu stranu.«

2. i 3. marta na cijelom frontu odigrali su se najdramatičniji momenti početka kraja bitke za ranjenike. Sa položaja naše brigade i položaja neprijatelja pred nama, koji su se tijesno dodirivali kod Pidriša, gledali smo i mi i neprijatelj, danju i noću, rvanje susjednih jedinica, koje se toliko oduljilo kao da nikada neće prestati. Jer tko bi, recimo, potpuno ovladao Crnim vrhom, taj bi pobijedio. Crni vrh su Dalmatinci dvaput gubili i vraćali. Danju, kao na filmskom platnu, bilo je moguće na toj snježnoj planini posmatrati kako kolone naših i neprijateljskih jedinica prilaze ili zaobilaze jedna drugu. Naravno, uslijed daljine nije se moglo ni dogledom razaznati čija kolona podilazi, da li su to naše ili neprijateljeve jedinice. A da je to bilo ikako moguće, imao sam osjećaj da se sigurno nitko od nas, posmatrača ove drame, ne bi bio u stanju savladati da poput navijača ne počne da urliče, upozorava, kako bi se njegova kolona što bolje ustremila i smrvila protivnika da se započeta bitka već završi. U ovakovim momentima zastajali smo i mi i neprijatelj usred borbe, gledali i očekivali već nikad dočekani preokret. Napetost je bila tolika da je od nje boljela glava. Ovako su se preživljavali događaji koje smo posmatrali kod našeg desnog susjeda, a kod lijevog, u visinama koje su se strmo dizale iznad Pidriša, po noći se vidjelo kao da sijeva negdje u daljini. To je bio dramatičan početak uništavanja okruženog njemačkog bataljona na Vilića gumnu.

Kada su jedinice 7. brigade bile pritješnjene gotovo uz sam Makljen, na položaje iznad Pidriša, u borovik, pristizale su popodne 3. marta jedinice 2. proleterske brigade da bi sa ostalim svježim jedinicama prešle u protivnapad na čitavom frontu. Kako je koja jedinica pristizala, starješine su se brzo orijentirale na položajima koje su preuzimali od 7. brigade i pripremali svoje desetine i čete za juriš na Nijemce koji su se u boroviku vrlo snažno utvrdili. Prvi i 3. bataljon naše brigade dobili su zadatak da sa proleterima učestvuju u protivnapadu.

U noći 3/4. marta započeo je, kao uragan, silovit juriš. Borba je trajala čitavu noć. Dva juriša nisu uspjela, ali je treći bio nezadrživ — poput lavine nadirali su novi redovi parti-

Kolona Sedme banijske NOU brigade u dolini Rame

zana i progonili neprijatelja u pravcu Bugojna. Borovik, koji su napadali proleter, pokazivao je svu težinu te noćne bitke. Nailazili smo na mrtve proletere, pogodene u glavu, a ponekom su rafali prosto odrezali polovinu glave; ne samo mrtvi — i grane i stabla borova svedočila su o teškom okršaju.

U ovom pobjedonosnom napadu, pri čišćenju jednog kamenjara blizu puta poginuo je i komandir 1. čete 1. bataljona naše brigade, Đuro Radovanović. Bio je teško ranjen u trbuh, a pred smrt borci njegove čete, kao za utjehu, doveli su mu i pokazali nekog zarobljenog njemačkog majora okićenog mnogobrojnim ordenjem.

U odbrani položaja na pravcu Gornji Vakuf — Pidriš 7. brigada je izgubila veliki broj boraca i starješina — poginulo je ili ranjeno 240 ljudi. Brigada je poslije 11 dana i noći neprekidnih borbi bila do kraja iscrpljena, ali je svoj osnovni zadatak izvršila.

Međutim, nevolje time nisu bile završene, jer je odmah poslije ovoga brigada dobila novi zadatak: da obezbijedi nezaštićenu Jablanicu od četnika, da pređe Neretvu i da dejstvom preko Prenja obezbijedi desni bok naše glavne grupacije. Novi zadaci, iako ne bi bili teški u normalnim okolnostima, sada su za 7. brigadu bili preteški jer je, pored neprijatelja, trebalo da se bori s teškim zamorom boraca i jednim još težim zlom: pjevavim tifusom koji je podmuklo počeo da se uvlači u brigadu. Kada je 20. marta najzad stigla u selo Grušće (u Hercegovini) i dobila toliko potreban odmor, prošlo je ravno dva mjeseca od polaska sa Banije. Dva mjeseca teških, iznuravajućih odbrambenih borbi do samožrtvovanja u izvršavanju zadataka Vrhovnog štaba koje je brigada u cjelini uspješno izvršila, ali je pri tome i sama gotovo sagorjela. Sada su se u Grušću odmarali samo ostaci 7. banijske brigade.

Uroš KRUNIC